

**Тиберій Чегі,
Анна Сабо**

РЕФЛЕКСИВНА ПРОБЛЕМАТИКА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

В індивідуально-психологічному плані явище рефлексії розкривається, передусім, як усвідомлення суб'єктом детермінант і засобів власної діяльності і, ширше, свого функціонування як особистості. Рефлексія безпосередньо пов'язана із соціальним виявленням суб'єкта. Рефлексивно визначені способи діяльності цілеспрямовано включаються у соціальний контекст, який має присутнє значення, зокрема для розвитку творчості педагога.

Звертання до рефлексивної проблематики є розглядом проблеми можливості самоосмислення. Тобто, чи може бути особа водночас і суб'єктом і об'єктом мислення; чи не накладає формальний мисленнєвий процес неминучий відбиток на зміст осмисленого? Як показали дослідження В. Лефевра, у рефлексивному русі послідовно нашаровуються картини власної особистості і власного мислення: це певне пережите почуття чи перцептивне (сприйняте) почуття; предметно-відсторонений образ психічного життя, для прикладу, почуття чи усвідомлення тих самих почуттів; піддаючись беззастереженню кількість самовідображень і їх емоційних переживань зростає і невідомо, де межа цього нашарування, і, чи взагалі вона існує?

Рух мислення у цій самозверненості відображень, може перетворюватися на безглузду безкінечність. Рефлексія вимагає об'єктивації як в площині інтелектуальній, так і особистісній. Показовим є те, що рефлексія як така, породжуючись зіткненням із проблемною ситуацією, фактично є запереченням будь-якої об'єктивації. Однак, без запереченої об'єктивації рефлексія позбавляється предметного спрямування і набуває саморуйнівних проявів.

Вимагає осмислення і питання зв'язку предметності й ідеального, рефлексивно вибудованого діяльнісного взірця. Зокрема, питання потребо-мотиваційного відношення особи до ідеального діяльнісного взірця, власно усвідомленого досвіду, а також можливість творчого пошуку в особистісному русі від неприйняттого досвіду до бажаного, не властивого ідеалу діяльності.

Основними структурними компонентами рефлексивного процесу є:

- а) ідеальна модель кінцевої мети діяльності (наприклад, ідеальний образ власного «я»);
- б) усвідомлення власного досвіду (особистісні риси, уміння, навички, умови діяльності, особистий статус у певній ситуації);
- в) з'ясування необхідних перетворень для наближення усвідомлених

характеристик (перш за все, особистісних рис) до ідеальної моделі.

Процес переходу від усвідомлених особистісних якостей до якостей бажаних, конкретизованих суб'єктом в ідеальній моделі, розгортатиметься як планування діяльності, в якому останній момент рефлексивної структури буде наслідком співставлення бажаної ідеальної моделі та усвідомленого досвіду, особистісна рефлексія, як оптимізація засобів і цілей діяльності, безпосередньо пов'язана із соціальним виявленням суб'єкта. Рефлексивно визначені способи діяльності цілеспрямовано включаються у соціальний контекст і тоді процес соціалізації перетворюється із стихійно-самодостатнього на цілеспрямований і визначений особистісними пріоритетами.

Педагогічна сфера зіткнулась із низкою проблем, які не вирішуються лише шляхом освітніх інновацій. Суттєво змінилися соціальні цінності та поведінкові норми. Процес соціального становлення подекуди пробирає інституційно не контрольованих форм. Однак, як відомо, соціальне становлення безпосередньо пов'язане із особистісним становленням; педагогічна ж сфера має своєю метою не тільки забезпечення підростаючого покоління соціально актуальними знаннями та навичками, а й сприяння їхньому особистісному становленню, шляхом задіяння передбачуваних, предметно зорієнтованих і цілісних формуючих заходів. Однак, зважаючи на притаманну нашій сучасності соціально-культурну мінливість (яка пов'язана як із суспільно-економічними перетвореннями (негативний фактор), так і з виявом постмодернізаційних тенденцій (позитивний фактор)), впровадження стандартизованих, одноманітних, зовнішньо-детермінативних засобів впливу виявлятимуться не ефективними з огляду на неусталеність соціалізаційних норм.

В окремих науковців складається думка, що проблема рефлексії є суто теоретичною і не має безпосереднього стосунку до практично-психологічної сфери. Проте такий погляд є цілком хибним. Рефлексивні механізми відіграють вирішальну роль у адаптаційних процесах.

Вивчення проблем професійної діяльності молодого вчителя, його адаптації до професії шляхом з'ясування труднощів можна вважати найбільш перспективним напрямком, оскільки професія вчителя не має чітких критеріїв для визначення рівня педагогічної майстерності й конкретних термінів закінчення професійного становлення спеціаліста.

Важливим чинником формування професійно-педагогічної діяльності майбутнього вчителя є педагогічне спілкування.

Педагогічне спілкування – це цілісна система способів і навичок соціально-психологічної взаємодії педагога з вихованцями, колегами, адміністрацією і батьками учнів, яке містить у собі обмін інформацією, навчальні і виховні впливи й організацію взаємовідношень за допомогою комунікативних засобів.

Педагогічне спілкування, як і будь-яка діяльність має певну структу-

ру, специфіку й технологію реалізації, якими педагоги оволодівають часом стихійно (особливо складним є цей процес для молодого вчителя).

Оптимальне педагогічне спілкування – це таке спілкування вчителя із школярами в процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру учбової діяльності, для правильного формування особистості школяра, забезпечує керування соціально-психологічними процесами в дитячому колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя. Для молодих учителів, передусім, характерне прагнення до соціального утвердження. Виявляється, що особистісні характеристики на перших етапах роботи вчителя безпосередньо впливають на рівень соціально-психологічної адаптації, і лише через результати цієї адаптації відбувається їх вплив на власне професійну адаптацію. Іншими словами, якщо в сфері відношень і спілкування з колегами не досягається успіх, то не буде і повної професійної адаптації (тобто педагогічно доцільних відношень із учнями і батьками). Отже, відношення молодого вчителя з колегами і адміністрацією виступають в якості чинника, що істотно впливає на його професійне становлення.

Значним чинником професійної адаптації є суспільна активність учителя. По суті це означає, що адаптація в цілому визначається широтою, інтенсивністю й іншими особливостями спілкування вчителя в своєму професійному середовищі. У процесі професійної адаптації діє низка важливих чинників, які можна прискорити чи уповільнити.

Головним аспектом вибору професії є психологічна готовність до певної професійної діяльності, істотним показником якої є твердість професійного наміру. Певний вплив створюють вихідні чинники вибору професії, показниками яких є домінуючі професійні установки, наприклад, прихильність до дітей, інтерес до предмета або ж випадковий вибір, тобто рішення стати вчителем після невдачі на вступних екзаменах до престижного вузу. Слід відмітити, що всі чинники взаємопов'язані між собою, діють як єдине ціле, як система взаємообумовлених обставин, в якій існує субординація і координація.

При зумовленості адаптації багатьма чинниками спостерігається зміщення, просування, трансформація чинників-мотивів (перенесення мотивів на ціль), взаємна урівноваженість і взаємна компенсація мотивів-чинників, які відображають еквівалентність потреб-цілей, а також явище стійкого сполучення (наявність стійких груп), чинників-мотивів, які виступають як домінуюче «мотиваційне ядро». Це така група чинників, яка, в основному, визначає весь процес і результат адаптації.

Не менш важливою є проблема критеріїв професійної адаптації та адаптованості. Серед критеріїв варто виділити як суб'єктно-суб'єктивні (належать суб'єкту і в ньому проявляються), суб'єктно-об'єктивні (безпосередньо пов'язані з суб'єктом, але винесені зовні, об'єктивно існують),

так і об'єктивні (не належать безпосередньо суб'єкту, опосередковано відображають результат адаптації).

Дослідження рефлексії нерозривно пов'язане із виявленням формування ідеального образу і виявленням його опосередкування у діяльності. На думку Г.О. Антипова «природа ідеального коріниться в механізмах рефлексії і виводиться із них. Поза відношення до рефлексії категорія ідеального втрачає сенс, оскільки вона якраз і характеризує свідомість з точки зору властивостей, які виявляються в актах усвідомлення» [1, 20].

Варто зазначити, що нині виокремились наступні підходи у дослідженні природи ідеального. Серед них домінуючу позицію займає точка зору, згідно якій ідеальне є явищем, яке обумовлюється процесами психічного відображення. Воно виражається відношенням «образ-оригінал» і є властивістю образу. «Який конкретно зміст мається на увазі, – запитує П.Я. Гальперін, – коли мова йде про ідеальне? Це перш за все образ якогось предмету, процесу чи явища. Але саме образ об'єкта. А не сам об'єкт, і у цьому сенсі інший, ідеальний об'єкт» [2, 44–45].

Порушуючи питання відношення між об'єктом і оригіналом, Г.О. Антипов зазначає, що надання даному відношенню тієї чи іншої складності, його представлення не як звичайного відображення, а в формі діяльнішого (активного) продукування, ще не уможлиблює виділення способів вирівнювання ідеального від інших речей. Запропонований П.Я. Гальперінім підхід може слугувати наслідком надання образу певних присутніх, абстрагованих рис стосовно оригіналу, тобто предметного вираження. Однак, в такому разі може спостерігатися «примноження сутностей без необхідності» [4, 20].

Втім, наведемо думку О.М. Леонтьєва, який відзначає можливість аналізу явища ідеального, опосередковуючи принцип відображення. Оскільки цей принцип «виключає можливість тлумачення психічного явища як виокремленого із загальної системи взаємодії єдиного у своїй матеріальності світу. Велике значення цього для науки полягає в тому, що психічне, перетворюється на проблему наукового дослідження» [5, 49].

У підході О.М. Леонтьєва помітне значне розширення поняття психічного, оскільки ідеальне розглядається як властивість психіки. Відтак, це не означає, що кожен психічний феномен є присутньо ідеальним.

Ідеальне може ототожнюватися із суб'єктивною реальністю. Як вважає Д.І. Дубровський, «Визначення ідеального в якості суб'єктивної реальності є вихідним і має зберігати своє значення в усіх контекстах, вживання категорії ідеального, інакше категорія ідеального втрачає сенс». Таким чином, ідеальне співпадає з індивідуальною свідомістю, оскільки це «реальність внутрішнього світу» людини [3, 18, 21].

Наведені точки зору розглядаються як фактично спільні за своїм підходом до предмету. У той час як П.Я. Гальперін вказує на вторинність ідеального щодо предмету. Д.І. Дубровський тлумачить його як властивість

свідомості суб'єкта.

Інший підхід знаходимо у Є.В. Ільєнкова, який тлумачить ідеальне як явище визначене культурою [4, 156–158]. Такий підхід, безсумніву, можна вважати продуктивним, адже формування ідеального уявлення (як і будь-яка інша діяльність) визначається чинними соціальними нормами, загальними способами міркування. М.О. Розов зазначає, що ідеальне уявлення виступає феноменом в постаті якого помітна «недостатність виділення» предмету та його системних зв'язків.

Підкреслимо взаємодоповнюваність поглядів на ідеальне Є.В. Ільєнкова і М.О. Розова. Адже добудова в ідеальному образі прогалин емпіричного пізнання відбувається за допомогою привнесення в образ наявних елементів культурних взірців. Однак, вказівка на культурний зміст ідеальних образів і їхній «добудований» характер не розкриває відмінності між ідеальним образом і будь-яким іншим уявленням, яке також неодмінно матиме свої витoki в культурі.

Гуманістичний світогляд з необхідністю містить певні ідеальні взірці, що виступають еталонами щодо яких визначається відповідність реальних проявів. Вагомим є те, що без розвитку рефлексії засвоєння гуманістичних цінностей залишатиметься поверховим. Рух від теорії до поведінкового втілення відбувається тільки через опосередковування рефлексивного акту. Саме тому розвиток рефлексії є необхідною умовою цілісного засвоєння ціннісної сфери гуманізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов Г.А. Философская рефлексия // Проблемы рефлексии. – Новосибирск: НГУ, 1989. – С. 29–35.
2. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М.: Педагогика, 1976. – 243 с.
3. Дубровский Д.И. Проблема идеального. – М.: Наука, 1983. – 217 с.
4. Ильенков Э.В. Проблема идеального // Вопросы философии. – 1979. – № 7. – С. 69–75.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Педагогика, 1977. – 125 с.